

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ระหว่างความเพียรกับการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ความสัมพันธ์ระหว่างความเพียรกับการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นการกล่าวถึงความเพียรกับหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ความเพียรเป็นองค์ประกอบเพื่อการบรรลุธรรม สงเคราะห์ความเพียรเข้าในสัมมาวายามะ ตัวอย่างความเพียรกับการบรรลุธรรมของบุคคลในสมัยพุทธกาล โดยแบ่งออกเป็น ความเพียรของพระพุทธเจ้า ความเพียรของพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๔.๑ ความเพียรกับหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

๔.๒ ความเพียรเป็นองค์ประกอบเพื่อการบรรลุธรรม

๔.๓ ตัวอย่างความเพียรกับการบรรลุธรรมของบุคคลในสมัยพุทธกาล

๔.๔ สรุป

๔.๑ ความเพียรกับหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมคือ “โพธิปักขิยธรรม” ทำให้สามารถเข้าใจถึงเรื่องความเพียรกับหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมได้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงซึ่งมี ๔ หน้าที่ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา การปฏิบัติตามหลักการนี้จะป็นปัจจัยให้เกิดสมาธิและความเพียร เพราะสติเป็นเครื่องตั้งและคุมจิตไว้กับอารมณ์ คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องและกิจที่ต้องทำในเวลานั้น กล่าวได้ว่าหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ เป็นปัจจัยให้เกิดสมาธิและความเพียร

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อันมีอาตาปี สัมปชาโน สติมา เป็นองค์คุณที่จะทำให้เห็นสภาวะธรรมทั้งหลายที่ปรากฏตามความเป็นจริงย่อมสามารถกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้ นี่คือน้องคุณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา นอกจากองค์คุณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาทั้ง ๓ ประการแล้ว ในปธานียังสูตรได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้บำเพ็ญเพียรไว้ ๕ ประการคือ^๑

---

^๑ อ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๙๒.

๑) เป็นผู้มีความศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคตว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลกเป็นสาวกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

๒) เป็นผู้มีความอดทนน้อย มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไพศาลสำหรับย่อยอาหาร สม่่าเสมอไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในศาสนา หรือในเพื่อนพรมจารีผู้รู้ทั้งหลาย

๔) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิดขึ้นมีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๕) เป็นผู้มีความปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำระกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๒. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุลักษณะแบบสัมมปธาน ๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุลักษณะแบบสัมมปธาน ๔ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่องความเพียรชอบซึ่งมี ๔ หน้าที คือ เพียรระวังยับยั้งอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิด (สังวรปธาน) เพียรละ เพียรกำจัดบาปอกุศล (ปหานปธาน) เพียรเจริญ ทำกุศลให้เกิดขึ้น (ภาวนาปธาน) และเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่งขึ้น (อนุรักษนาปธาน) กล่าวได้ว่าหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุลักษณะแบบสัมมปธาน ๔ เป็นเครื่องอุดหนุนความเพียร ทำให้มีสมาธิและความเพียรเจริญยิ่งขึ้น

๓. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุลักษณะแบบอิทธิบาท ๔ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุลักษณะแบบอิทธิบาท ๔ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่อง ทางแห่งความสำเร็จ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ ซึ่งมี ๔ หน้าที คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา โดยเอางานที่ทำหรือจุดหมายที่ต้องการเป็นอารมณ์ของจิต และใช้ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เข้าหนุนให้เกิดสมาธิและความเพียร ซึ่งจะนำไปสู่ผลสำเร็จที่เป็นจุดหมายของความเพียร อิทธิบาททั้ง ๔ หน้าทีจะทำงานพร้อมกับปธานสังขาร กล่าวโดยสรุปหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุลักษณะแบบอิทธิบาท เป็นข้อปฏิบัติให้เกิดความเพียร

๔. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุลักษณะแบบอินทรีย์ ๕ และพละ ๕ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุลักษณะแบบอินทรีย์ ๕ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่องธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจให้ถึงความหลุดพ้น ซึ่งมี ๕ หน้าที คือ สัทธินทรีย์ วิริยนทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ และปัญญินทรีย์ ส่วนหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุลักษณะแบบพละ ๕ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่องธรรมอันเป็นกำลัง เป็นหลักปฏิบัติทางจิต ให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง ซึ่งมี ๕ หน้าที คือ สัทธาพละ วิริยะพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ

ความเพียรในหมวดผละ ๕ ทำให้เกิดความมั่นคงเป็นเครื่องต่อต้านความฟุ้งซ่าน ที่เป็นกำลังหนุ่ให้ความเพียรเข้มแข็งมั่นคง ส่วนความเพียรในหมวด อินทรีย์ ๕ มุ่งให้เห็นถึงความตั้งจิตมั่น ที่เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่ครอบงำซึ่งความฟุ้งซ่าน เริ่มตั้งแต่สังตจากกาม สังตจากอกุศลธรรม จนได้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน^๒ สำหรับในแนวปฏิบัตินี้ความเพียรนี้ คือ เพียรในการทรงจิตไว้ชอบ ไม่ให้เผลอจากรูปลนาม^๓ ทั้งอินทรีย์ ๕ และผละ ๕ เป็นสิ่งที่สนับสนุนซึ่งกัน และกัน กล่าวโดยสรุปหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบอินทรีย์ ๕ และ ผละ ๕ มีความเพียรเป็นส่วน หนึ่ง

๕. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบโพชฌงค์ ๗ หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบ โพชฌงค์ ๗ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่ององค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์แห่งการรู้แจ้งธรรมตามความ เป็นจริง ซึ่งมี ๗ หน้าที่ คือ สติสัมโพชฌงค์ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์

วิริยสัมโพชฌงค์ คือ ความเพียรอย่างแรงกล้าที่จัดจ่อสภาวะธรรม ที่ต้องเป็นไปเพื่อ มรรคผล นิพพาน วิริยสัมโพชฌงค์มีทั้งความเพียรทางกาย และความเพียรทางใจ ความเพียรทางกาย เป็นความพยายามตั้งกายให้ตรงอยู่เสมอไม่ถ่วงหรือล่าช้า ส่วนความเพียรทางใจเป็นความจัดจ่อ สภาวะธรรมปัจจุบัน แล้วใช้ความเพียรนี้เป็นบาทฐานอบรมปัญญาจนบรรลุมรรคผล กล่าวโดยสรุป หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบโพชฌงค์ ๗ มีความเพียรเป็นส่วนหนึ่ง

๖. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบอริยมรรค หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบ อริยมรรค เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่องทางอันประเสริฐทางของพระอริยะ อริยมรรคหรือมรรคมองค์ ๘ ประกอบด้วย ๘ หน้าที่ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ และสัมมาวายามะ ซึ่งสัมมาวายามะจะมีหน้าที่ ทำความเพียรชอบ คือ ฌาน ๔ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และ จตุตถฌาน^๔ ให้แน่วแนในสติปัญญาในอันที่จะพ้นทุกข์^๕

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๑.

^๓ พระธรรมธีรราชมหามุนี(โชดก ญาณสิทธิเถร), โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๗.

^๔ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้คำจำกัดความสัมมาสมาธิแยกตามระดับฌานว่า “๑.สังตจากกามทั้งหลาย สังตจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก วิจาร์ มปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ๒.บรรลุทุติยฌาน ซึ่งมีความ ผ่องใสแห่งจิตภายใน มีภาวะใจเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ๓.เพราะปีติจาง ไป เธอจึงมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย(นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ๔.เพราะละสุขละทุกข์ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว จึงบรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่”; ดูในที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

^๕ พระอาจารย์มหาสีสะยาตอ, สติปัญญา ทางสายเดียวเท่านั้น, ธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง, อนุสรณ์พระวปีสสนาจารย์ รุ่น ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๔-๗๗.

เป็นความเพียรเพื่อปัญญา^๖ กล่าวโดยสรุปหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุดรฺมแบบอริยมรรค มีความเพียรเป็นส่วนหนึ่ง

๔.๒ ความเพียรเป็นองค์ประกอบเพื่อการบรรลุดรฺม

หลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุดรฺมมี ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘^๗ ธรรมในแต่ละหมวดนี้มีความสมบูรณ์ในตัว^๘ การปฏิบัติตามหลักปฏิบัติใดหมวดหนึ่งอย่างสมบูรณ์ มีผลเท่ากับการปฏิบัติธรรมในหมวดที่เหลือ^๙ หมวดธรรมทั้ง ๗ จำแนกแล้วมี ๓๗ หน้า^{๑๐} ที่ แต่บางหน้าที่เป็นองค์ธรรมเดียวกัน เมื่อสรุปแล้วหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุดรฺมมีเพียง ๑๔ องค์ธรรม^{๑๑} คือฉันทะ วิริยะ จิตตะ อุเบกขา สัทธา ปิตี ปัญญา สังกัปปะ วิรตี ๓ (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) สติและสมาธิ องค์ธรรมสมาธิมี ๔ หน้า^{๑๒} ที่ สติมี ๘ หน้า^{๑๓} ที่ ปัญญามี ๕ หน้า^{๑๔} ที่ สัทธามี ๒ หน้า^{๑๕} ที่ ส่วนอีก ๙ องค์ธรรมมีองค์ธรรมละ ๑ หน้า^{๑๖} ที่ และอีกหนึ่งองค์ธรรมที่หัวข้อนี้สนใจคือกล่าวคือองค์ธรรมวิริยะมี ๙ หน้า^{๑๗} ที่ สมาธิมีหน้าที่สมาธิอินทรีย์ สมาธิพละ สมาธิสัมโพชฌงค์ และสัมมาสมาธิ สติมีหน้าที่ สติปัฏฐาน ๔ สตินทรีย์ สติพละ สติสัมโพชฌงค์ และสัมมาสติ ปัญญามีหน้าที่ วิมังสีอิทธิบาท ปัญญาอินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ และสัมมาทิฐิ ศรัทธามีหน้าที่ สัทธินทรีย์ และสัทธาพละ^{๑๘} นอกจากนี้ สังกัปปะ ปัสสัทธิ ปิตี อุเบกขา ฉันทะ จิตตะ และวิรตี ๓ แต่ละองค์ธรรมมี ๑ หน้า^{๑๙} ที่ ในขณะที่ วิริยะมี สัมมปปธาน ๔ วิริยอิทธิบาท วิริยอินทรีย์ วิริยพละ วิริยสัมโพชฌงค์ และสัมมาวายามะ

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๘๓๓.

^๗ ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๕๐/๑๒๐, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๘๑๘/๓๖๐, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๘๑๘/๑๑๐๘, อง.ทสก.ฎีกา (บาลี) ๓/๔๓๘.

^๘ พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุดรฺมในพระพุทธานุสาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

^๙ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๑/๑๙๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๑/๒๕๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๔-๓๗๕; พุทธทาสภิกขุ, โพธิปักขิยธรรม ธรรมสูงสุดแห่งความรู้แจ้ง ๓๗ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒๔-๑๓๕.

^{๑๐} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๘๒๖/๓๖๓, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๘๒๖/๑๑๑๓, สงคห (บาลี) ๔๗, สงคห (ไทย) ๘๒-๘๓.

^{๑๑} วิกาวินี. (บาลี) ๒๙๙, วิกาวินี. (ไทย) ๓๓๔-๓๓๕.

^{๑๒} สงคห (บาลี) ๔๗, สงคห (ไทย) ๘๒.

หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมนี้โดยทั่วไปทั้ง ๓๗ หน้า ที่ ๑๔ องค์ธรรมจะปฏิบัติกรพร้อมกันบ้างไม่พร้อมกันบ้าง และมีอารมณ์ที่เหมือนกันบ้างแตกต่างกันบ้าง แต่ในขณะบรรลุธรรมจะปฏิบัติกรพร้อมกัน และมีนิพพานเป็นอารมณ์เหมือนกัน ยกเว้นบางหน้าที่ในบางกรณี^{๑๓} ดังคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะที่ว่า “โพธิปักขิยธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏใน โลกุตตรจิต สังกัปปะและปิตีย่อมไม่ปรากฏในโลกุตตรจิตเป็นบางครั้ง แต่ปรากฏตามสมควรในโลกียจิตในเวลาทีวิสุทธิ ๖ ปรากฏขึ้น”^{๑๔} การบรรลุธรรมเมื่อพิจารณาแยกเป็นมรรคจิต และผลจิต ในมรรคจิตขณะที่ประกอบกับทุกขัตติยฉาน จตุตถฉาน และปัญจฉาน สังกัปปะ จะไม่ปฏิบัติกร และในมรรคจิตขณะที่ประกอบกับทุกขัตติยฉาน จตุตถฉาน และปัญจฉาน ปิติ จะไม่ปฏิบัติกร^{๑๕} ส่วนในผลจิตขณะสัมมปปธาน ๔ จะไม่ปฏิบัติกร^{๑๖} เนื่องจากในผลจิตขณะ ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ไม่มีความจำเป็นที่จะเพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่มีความจำเป็นที่จะเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และ ไม่มีความจำเป็นที่จะเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์^{๑๗} อย่างไรก็ตามทั้ง ๔ จะมีเพียงหน้าที่เดียวเท่านั้นที่จะปฏิบัติกรในขณะบรรลุธรรม เนื่องจากอิทธิบาททั้ง ๔ จะไม่ปฏิบัติกรพร้อมกันในขณะจิตเดียวกัน^{๑๘}

ในอภิธรรมภาษณีย์ แห่งพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ แสดงวิริยะ คือ วิริยินทรีย์ ว่า “การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยผละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า วิริยินทรีย์ ในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ได้แสดงวิริยะได้ชื่อว่าสัมมาวายามะ ดังข้อความว่า^{๑๙}

สัมมาวายามะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นฉน การปรารภความเพียรทางใจความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ

^{๑๓} ปรมตถ. (ไทย) ๖๗๓.

^{๑๔} สงคห (บาลี) ๔๘, สงคห (ไทย) ๘๓.

^{๑๕} วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๘๒๖/๕๔๔, วิสุทธิ.ฎีกา (ไทย) ๓/๕๗๔.

^{๑๖} วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๘๒๖/๕๔๔, วิสุทธิ.ฎีกา (ไทย) ๓/๕๗๔.

^{๑๗} นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ กับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๖.

^{๑๘} วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๘๒๖/๕๔๔, วิสุทธิ.ฎีกา (ไทย) ๓/๕๗๔.

^{๑๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐.

วิริยีนทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า สัมมาวายามะ^{๒๐} ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นจากเนื้อความนี้ จึงสงเคราะห์ได้ว่า วิริยะ ได้ชื่อว่า สัมมาวายามะ และสัมมาวายามะมีองค์ธรรม คือ วิริยะ และได้ชื่อว่า วิริยีนทรีย์ ในพุทธธรรม แสดงสัมมาวายามะว่า เป็นองค์มรรคข้อแรกในหมวดสมาธิหรืออิทธิจิตตสิกขา^{๒๑} มีคำจำกัดความแบบพระสูตรดังนี้ภิกษุทั้งหลาย สัมมาวายามะเป็นไฉนนี้เรียกว่า สัมมาวายามะ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑) สร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่นเพื่อ (ป้องกัน) อกุศลธรรมอันเป็นบาป ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒) สร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่น เพื่อละอกุศลธรรมอันเป็นบาป ที่เกิดขึ้นแล้ว

๓) สร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่น เพื่อ(สร้าง) กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

๔) สร้างฉันทะ พยายาม ระดมความเพียร คอยเร้าจิตไว้ มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย เพื่อภิญญะภาพ เพื่อความไพบูลย์ เจริญเต็มเปี่ยมแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วส่วนใน อภิธรรม มีคำจำกัดความเพิ่มอีกแบบหนึ่ง ดังนี้

สัมมาวายามะ เป็นไฉน การระดมความเพียร (วิริยารัมภะ) ทางใจ ความก้าวหน้า ความบากบั่น ความขะมักเขม้น ความพยายาม ความอุตสาหะ ความอดสู้ ความเข้มแข็ง ความมั่นคง ความก้าวหน้าไม่ถดถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ การแบกทูนเอาธุระไป วิริยะ วิริยีนทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคนี้เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๒๒} ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า “เรานั้นได้มีความดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่งเป็นผู้เกียจคร้าน ปราศจากความเพียร เข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบ สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมประสบความกลัว และความขลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตนคือความเป็นผู้เกียจคร้าน ปราศจากความเพียร ส่วนเรามีใช่เป็นผู้เกียจคร้าน มีใช่ปราศจากความเพียร เข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้ปรารถนาความเพียร พระอริยะเหล่าใดเป็นผู้ปรารถนาความเพียร เข้าอาศัยเสนาสนะอันเจียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น”^{๒๓}

^{๒๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๒/๓๑.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๗๙๙.

^{๒๒} อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๑/๑๔๐.

^{๒๓} คำว่า ความเพียร ในที่นี้หมายถึงทั้ง ความเพียรทางกาย เช่น เพียรพยายามทางกายตลอดคืนและวัน ดังในประโยคที่ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเจริญกรรม ด้วยการนั่งตลอดวัน” (อภิ.วิ.(แปล) ๓๕/๕๑๙/๓๙๑)

สัมมาวายามะ อย่างที่แยกเป็น ๔ ข้อ ตามคำจำกัดความแบบพระสูตร นั้น เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า สัมมปธาน^{๒๔} หรือ ปธาน ๔ และมีชื่อเรียกเฉพาะสำหรับความเพียรแต่ละข้อนั้นว่า

- ๑) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวัง (อกุศลที่ยังไม่เกิด)
- ๒) ปหานปธาน เพียรละ หรือเพียรกำจัด (อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)
- ๓) ภาวนापธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้าง (กุศลที่ยังไม่เกิด)
- ๔) อนุรักษนาปธาน เพียรอนุรักษ หรือเพียรรักษาและส่งเสริม (กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)

องค์แห่งสัมมาวายามะ คือ ความเพียรทั้ง ๔ ประการ (สัมมปธาน) เป็นหลัก ดังนั้นผู้ทำความเพียรทั้งหลาย จึงจำเป็นต้องเพิ่มพูนพอกพูนในความเพียรทั้ง ๔ ประการ จึงจะสามารถประสบความสำเร็จในกิจทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสว่า “ผู้ใดสำเร็จกิจในทางพระพุทธศาสนาได้แล้ว ถือว่า พ้นจากทุกข์ภัยในวัฏสงสารอันมีเบื้องต้นและที่สุดที่บุคคลตามไปไม่สามารถรู้ได้เลย ซึ่งเรื่องความเพียรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่โพธิราชกุมาร ว่า เป็นคุณสมบัติของพระสาวกที่มีความตั้งใจในการปฏิบัติจริง ๆ ที่นำไปสู่เป้าหมายคือ มรรค ผล นิพพานเป็นปริโยสานได้”^{๒๕}

จึงสรุปได้ว่า ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาความเพียรหรือวิริยะ จัดได้ว่ามีความสำคัญและมีความจำเป็นในการบรรลุธรรม เป็นอย่างมาก และในการปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อการบรรลุธรรมนั้น ยังสามารถเรียก วิริยะ ในองค์ธรรมอื่น ๆ ได้อีกดังนี้

๑. ในสติปัฏฐาน ๔ เรียกองค์ธรรมของความเพียรว่า อาตปปี หมายถึง ความเพียร มีความเพียรแผดเผา ก็คือแผดเผากิเลส สัมปชาโน มีความรู้ตัวพร้อม สติมา มีสติ วิเนยฺย โลเก อภิชณาโหมนสฺส กำจัดความยินดีความยินร้ายในโลกเสีย

๒. ในโพธิปักขิยธรรม เรียกองค์ธรรมของความเพียรว่า สัมมปธาน ๔ คือ ความเพียรพยายาม อันประกอบด้วย

- ๑) สังวรปธาน คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น
- ๒) ปหานปธาน คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- ๓) ภาวนापธาน คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น
- ๔) อนุรักษนาปธาน คือ เพียรรักษาอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น

๓. ในมรรคมงคล ๘ เรียกองค์ธรรมของความเพียรว่า สัมมาวายามะ หมายถึง การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย วิริยพละ

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๑๙.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๔/๓๒๗., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๗.

๔.๓ ความเพียรของการบรรลุธรรมในสมัยพุทธกาล

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม ไม่สอนเรื่องเทพเรื่องพระเจ้าการสร้างโลกของเทพเจ้า แต่พระพุทธศาสนาก็ไม่ปฏิเสธเรื่องเทพหรือเทวดา ให้รายละเอียดถึงเทพและเทวดาว่ามีภพภูมิอย่างไร เทวดาเหล่านั้น มีระดับมาจากอะไร และบุคคลจะเกิดเป็นเทวดาได้อย่างไรต้องบำเพ็ญเพียรธรรมข้อใด และบำเพ็ญอย่างไร สิ่งเหล่านี้มีรายละเอียดอยู่ในพระพุทธศาสนาพร้อมกับการสอนเรื่องกฎแห่งกรรม ใครทำความดีมาก ผลของความดีก็จะส่งผลในทางดี เกิดในภพภูมิที่ดี มีความเจริญงอกงามในอาชีพ และประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน สอนเรื่องการทำความดี ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต้องใช้ความเพียรจึงจะบังเกิดผล หลักธรรมที่ทำให้คนเราสามารถเลือกภพภูมิที่จะไปเกิดได้ มีกล่าวไว้ชัดเจนในพระไตรปิฎก หลักธรรมนี้มีสี่ประการ คือ ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา หรือที่เรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์

๔.๓.๑ ความเพียรของพระพุทธเจ้า

ในการทำให้ผู้อื่นเข้าถึงธรรมนี้ ถือว่าต้องใช้ความพยายามอุตสาหะอย่างมาก ดังจะเห็นได้ในคราวที่พระพุทธเจ้า ทรงโปรดชฎิลอุรุเวลกัสสปะพร้อมทั้งบริวาร พระองค์ต้องต่อสู้กับมานะทิฐิของชฎิลเจ้าลัทธินี้เป็นอันมาก เพราะถือตัวว่าพระองค์ไม่ได้เป็นพระอรหันต์เหมือนตนเองชฎิลอุรุเวลกัสสปะนี้ เมื่อพระองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้ดูแล้วเกิดความเลื่อมใส แต่ก็ไม่ยอมรับ เช่นในเวลาที่พระองค์ทรงทรมานพญานาค แล้วจับพญานาคให้ขดในบาตรแสดงให้ อุรุเวลกัสสปะดู เมื่อดูแล้วก็เลื่อมใส แต่มักจะคิดว่า “พระมหาสมณะ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากจริงถึงกับครอบงำเดชของพญานาคที่ดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายได้ด้วยเดชของพระองค์ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่”^{๒๖}

เมื่อชฎิลยังมีมานะอยู่ พระองค์จึงทำปาฏิหาริย์ ต่าง ๆ ให้ดูเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส เช่น ทำให้ฟ้าฝนได้ ทำให้ก่อไฟได้ ทำให้ไฟดับได้ ทำให้น้ำไม่ท่วม เป็นต้น ถึงอย่างนั้น ก็ยังไม่ยอมละมานะทิฐิอีกจนกระทั่งพระองค์ตรัสเพื่อให้สลัดใจว่า “กัสสปะ เธอไม่ใช่พระอรหันต์แน่ทั้งยังไม่ถึงอรหัตตมรรค แม้ปฏิปทาของเธออันจะเป็นเหตุให้เป็นพระอรหันต์หรือถึงอรหัตตมรรคก็ยังมี”^{๒๗} ถึงเวลานี้จึงยอมรับ และฟังคำสอนของพระองค์ เมื่ออุรุเวลกัสสปะได้เลื่อมใสขอบวชแล้ว ก็ทำให้บริวาร และน้องอีก ๒ คน รวมทั้งบริวารเลื่อมใสด้วย ทั้งหมดได้ทูลขอบวชกับพระองค์ เมื่อบวชแล้ว พระองค์ทรงพาไปที่คยาสีสะประเทศ ตรัสอาทิตตปริยายสูตรให้ฟัง เมื่อฟังเทศนาจบพระภิกษุทั้งหมดรวม ๑๐๐๓ รูป ก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

^{๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๘/๔๙.

^{๒๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๑/๖๑.

๔.๓.๒ ความเพียรของพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก

พระสาวกทั้งหลายเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งโลกุตตรธรรม เป็นผู้ปรารถนาความเพียรอย่างแรงกล้า ตามรอยพระพุทธเจ้า ในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระโสณโกฬิวิสะระ^{๒๘} ว่าเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลาย ในด้านผู้ปรารถนาความเพียร การปรารถนาความเพียรเป็นสิ่งที่พระอริยสงฆ์สาวก ทั้งพระเถระ พระเถรี ในสมัยพุทธกาล ได้ปฏิบัติมาแล้ว ทำให้ท่านเหล่านั้น หลุดพ้นจากทุกข์ เข้าถึงนิพพาน ประวัติของพระเถระ พระเถรี ผู้ทำความความเพียร ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเหล่านี้ ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ในทางให้กำลังใจแก่นุชนรุ่นหลังอย่างมาก เพราะก่อนที่ท่านเหล่านั้นจะได้มาบวช แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น ล้วนมีอุปสรรค มากบ้าง น้อยบ้าง บางองค์ท่านก็มีอุปสรรคเหมือนกับในสมัยปัจจุบันนี้ แต่ท่านก็สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ และทำความความเพียรอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ท่านได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ในเวลาไม่นาน

ฉะนั้น ประวัติของพระสาวกแต่ละองค์ผู้บำเพ็ญเพียร จึงมีคุณค่าควรแก่การศึกษาและปฏิบัติตามปฏิบัติของท่านเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้เราไม่เสียเวลา หรือหลงทางไปกับการปฏิบัติที่ผิด เพราะท่านได้ปฏิบัติมาก่อนแล้ว ผู้วิจัยหวังว่า การนำเสนอตัวอย่างการประกอบความเพียรของท่านโดยสังเขปนี้ จะเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อเป็นแบบอย่าง ให้นุชนรุ่นหลังได้ปฏิบัติตามท่าน ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

๑. พระอานนทเถระ

พระอานนทเถระ ท่านเกิดในวรรณะกษัตริย์ ตระกูลศากยะเป็นโอรสของพระเจ้าอมิโตทนะกับพระนางกิสสาโคตมี ท่านเกิดวันเดียวกับพระพุทธเจ้า จึงเป็นสหชาติ คือ ผู้เกิดพร้อมกับพระพุทธเจ้า มีพระสหายสนิท คือ เจ้าชายภัททิยะ เจ้าชายอนรุทธะ เจ้าชายภค เจ้าชายกิมพิละ^{๒๙} พระอานนท์ ได้ออกบวชพร้อมกับพระภัททิยะ พระอนรุทธะ พระภค พระกิมพิละ พระเทวทัต พระอุบาลี ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้า เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติแล้ว ทรงพาพระสาวกกลับมาประทับที่อนุปิยอัมพวัน เจ้าชายภัททิยะได้ชักชวนองค์อื่น ๆ ออกบวชด้วย เพราะพระญาติผู้ใหญ่ได้ถามว่า ทำไมจึงไม่ออกบวช เพราะพระญาติองค์อื่น ๆ ได้ออกบวชหมดแล้วท่านได้รับบรรพชาและอุปสมบท โดยมีพระเพลัญฐีสีเถระเป็นพระอุปัชฌาย์^{๓๐} เมื่อท่านยังเป็นพระนวกะอยู่นั้น ได้ฟังธรรมจากพระปุณณมันตานีบุตรเถระ ทำให้บรรลุโสดาปัตติผล^{๓๑} ท่านได้เป็นพระโสดาบันนานถึง ๔๒ ปี

^{๒๘} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๕/๒๗.

^{๒๙} บรรณจบ บรรณรุจิ, อสัติมหาสาวก, หน้า ๑๕๔.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘.

^{๓๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

และได้เป็นพุทธอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าได้ติดตามพระองค์ไปทุกหนทุกแห่งเป็นเวลา ๒๕ ปี^{๓๒} ท่านได้ทำหน้าที่นี้อย่างดี จนพระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการทำหน้าที่อุปัฏฐากของท่านว่า “ในอดีตก็ดี ในอนาคตก็ดี ภิกษุที่ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จัดว่าเป็นผู้อุปัฏฐาก ผู้ยอดเยี่ยมก็เหมือนอานนท์ของเราเอง”^{๓๓}

พระพุทธองค์ก่อนที่จะปรินิพพานได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า ท่านจะได้บรรลุเป็น พระอรหันต์ โดยตรัสว่า “อานนท์ เธอได้ทำบุญไว้แล้ว จงประกอบความเพียรเข้าเถิด เธอจะเป็นผู้สิ้นอาสวะโดยเร็ว”^{๓๔} เมื่อพระพุทธองค์ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว คณะสงฆ์มีมติให้ทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อให้พระพุทธานุศาสน์มั่นคง มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พระมหากัสสปเถระ ได้คัดเลือกพระอรหันต์ จำนวน ๔๙๙ องค์^{๓๕} ซึ่งล้วนแต่ได้วิชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภิทา ๔ เพื่อเข้าร่วมทำสังคายนา แต่ยังมีอีกเพียงรูปเดียว เพราะเผื่อไว้ให้พระอานนท์ แต่เนื่องจากท่านเป็นเพียงพระโสดาบัน จึงมีข้อแม้ว่าต้องบำเพ็ญเพียร เพื่อให้บรรลุเป็นพระอรหันต์เสียก่อน จึงจะเข้าร่วมทำสังคายนาได้ เหตุที่ทำให้ต้องเลือกท่าน เพราะว่าเป็นผู้ทรงจำพระธรรมวินัยไว้มากที่สุดหลังจากที่ท่านได้รับทราบมติของที่ประชุมคณะสงฆ์แล้ว ท่านก็เร่งบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก ด้วยการเจริญ กายคตาสติ คือ ตั้งสติกำหนดอาการ ๓๒ ในร่างกาย รวมทั้งการเคลื่อนไหวอิริยาบถ ขณะเดินจงกรม แต่ก็ไม่ได้บรรลุอรหัตผล หรือแม้แต่มรรคผลขั้นต่อไปใด ๆ เพราะท่านปฏิบัติเคร่งครัดเกินไป จนจิตฟุ้งซ่าน แต่ในคืนที่จะบรรลุอรหัตผลนั้น ท่านคิดว่า ปฏิบัติไม่ถูก จึงคิดบำเพ็ญเพียรแต่พอเหมาะ ไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป แต่ก็ไม่ทอดทิ้ง เพราะท่านได้รับพุทธพยากรณ์แล้วว่า จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แน่นอน ทำให้ท่านมีกำลังใจในการปฏิบัติธรรมต่อไป

เพื่อให้จิตคลายความฟุ้งซ่านก่อน ท่านจึงลงจากที่จงกรม และได้เข้าห้อง เมื่อท่านนั่งบนเตียงสักครูหนึ่ง ครั้นแล้วจึงเอนกายลง ด้วยตั้งใจว่า จักนอนพักผ่อนสักครูหนึ่ง พอยกเท้าพ้นจากพื้นแต่ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ในระหว่างนี้เอง จิตของท่านก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ท่านได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระเถระ ได้รับยกย่องเอตทัคคะ จากพระพุทธเจ้า ๕ ประการ คือเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูตร (ได้เล่าเรียน ทรงจำพระธรรมวินัยไว้มาก)^{๓๖} ผู้มีสติ (สามารถทรงจำพระพุทพจน์ได้เป็นเลิศ)^{๓๗} ผู้มีคติ (จดจำที่มาของพระพุทพจน์ได้หมดทุกบท แม้จะมีถึงหกหมื่นบท ก็ทรงจำ

^{๓๒} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๔๔/๕๑๐.

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๘/๑๕๕.

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๗/๑๕๕.

^{๓๕} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖.

^{๓๖} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๙/๒๙.

^{๓๗} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๒๐/๒๙.

ได้ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ไม่ลืม ผู้มีอิติ (เพียรเรียน เพียรสาธยาย เพียรทรงจำพระพุทธพจน์ และเพียรอุปัฏฐาก) ผู้เป็นอุปัฏฐาก^{๓๘}

๒. พระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ ท่านมีนัยองค์หนึ่ง ชื่อว่า พระจุฬินทร ตอนเป็นเด็ก ท่านได้อยู่กับราชคหเศรษฐีผู้เป็นตา เมื่อตาไปฟังธรรม ท่านได้ไปด้วย พระบรมศาสดาตรัสขอท่านจาก ราชคหเศรษฐี เศรษฐีก็อนุญาต ท่านได้บวชเป็นสามเณรก่อน เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี จึงได้บวชเป็นพระ เมื่อบวชเป็นพระแล้ว ท่านได้กระทำความเพียรคือ เจริญโยนิโสมนสิการ คือกำหนดนามรูปเป็นอารมณ์อย่างลึกซึ้ง จนกระทั่งได้บรรลุอรุณมาน ๔ ออกจากอรุณมานนั้นแล้ว ก็เจริญวิปัสสนาต่อด้วยการพิจารณาองค์ฌานจนเกิดความรู้แจ้ง ได้บรรลุอรหัตผล

พระเถระได้ตั้งปณิธาน มีความมุ่งมั่นในการทำ ความเพียร โดยปรารถนาไว้ว่า “เมื่อเรายังถอนลูกศร คือตัณหาขึ้นไม่ได้ เราไม่พึงนั่งเปล่าแม้เพียงครู่เดียว”^{๓๙} ประมัตถทีปนี กล่าวเพิ่มเติมว่า ครั้นตั้งปณิธานอย่างนั้นแล้ว ท่านก็เจริญวิปัสสนาอยู่ทั้งคืน ด้วยการยืนกับการเดินจงกรมเท่านั้น (ไม่นอน) ในเวลาใกล้รุ่งพอพระอาทิตย์ขึ้น ท่านก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๔๐} พระมหากษัตริย์ ท่านได้รับยกย่องเอตทัคคะจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ฉลาดในสัญญาวิภู^{๔๑} (ปัญญาวิมุตติ)

๓. พระจักษุपालเถระ

พระจักษุपालเถระ^{๔๒} ได้เกิดในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สิทธัตถะ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพาน มหาชนกำลังทำการฉลองพระสถูปอยู่ ท่านได้ถือเอาดอกไม้ไปบูชาพระสถูป ด้วยบุญกรรมนั้น จึงทำให้ท่านเกิดในเทวโลก ท่านได้ท่องเที่ยวไปมาระหว่างเทวดาและมนุษย์ มาในกาลของพระพุทธเจ้าของเราได้เกิดเป็นบุตรของกัณฐก ชื่อว่า มหาสุวัณณะ เขตเมืองสาวัตถี ท่านมีชื่อเดิมว่า มหาปาละ มีน้องชื่อว่า จุลปาละ เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน กรุงสาวัตถี มหาปาละกัณฐกผู้พี่ ได้ไปสู่พระวิหารพร้อมกับอุบาสกทั้งหลาย เมื่อฟังธรรมแล้ว ได้มีจิตเลื่อมใสอยากบวช จึงได้มอบทรัพย์สมบัติให้น้องชาย ส่วนตนเองได้ออกบวช เมื่อได้บวชแล้ว ได้อยู่ในสำนักของอาจารย์ และ พระอุปัชฌาย์ตลอด ๕ พรรษา ครั้นออกพรรษาพิจารณาแล้ว ได้เรียนกรรมฐานในสำนักของพระศาสดา ท่านได้ชักชวนภิกษุ ๖๐ รูป เพื่อไปปฏิบัติธรรม ครั้นได้เวลาแล้ว

^{๓๘} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๒๓/๒๙.

^{๓๙} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๑๔/๔๒๗.

^{๔๐} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๑๗/๔๒๘.

^{๔๑} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๐/๒๗.

^{๔๒} มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, ธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓ - ๑๖.

ทุกรูปได้พากันไปแสวงหาที่อยู่อันเหมาะแก่การเจริญภาวนา ได้อาศัยบ้านชายแดนแห่งหนึ่ง พวกอุบาสกได้ช่วยกันทำที่อยู่ให้ท่าน พอถึงฤดูกาลจำพรรษาปีนั้นเอง พระเถระได้เรียกภิกษุเหล่านั้นมาประชุมกัน แล้วถามว่า ท่านทั้งหลาย จะอยู่ในอิริยาบถเท่าไร ภิกษุทั้งหลาย ตอบว่า จะอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ อิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน พระเถระ กล่าวว่า การอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ นี้สมควรหรือ เราไม่ควรประมาทมิใช่หรือ เพราะเราได้เรียนกัมมัญฐานจากพระพุทธเจ้าแล้ว และพระองค์ก็ไม่ยินดีกับคนโอ้อวด พระองค์ทรงยินดีกับคนที่มื่อธยาศัยงามเท่านั้น พวกภิกษุถามท่านบ้างว่า แล้วท่านละขอรับ จะอยู่ที่อิริยาบถ

พระเถระตอบว่า เราจะอยู่เพียง ๓ อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง แต่ไม่นอน พระเถระจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ประกอบความเพียรอย่างยิ่งเพราะไม่นอน มีแต่เดินจงกรมและนั่งสมาธิเท่านั้นเมื่อกล่าวถึงการถือธุดงค์ ผู้ปฏิบัติที่ไม่อยู่ในอิริยาบถนอน มีแต่อยู่ในอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นี้เรียกว่า ผู้ถือเนสัชชิกธุดงค์^{๔๓} พอเวลาผ่านไป ๑ เดือน เพราะเหตุที่ท่านไม่ได้นอน โรคทางตาเกิดขึ้น คือ มีน้ำตาไหลออกมาจากตาทั้ง ๒ ข้าง แต่ท่านก็บำเพ็ญสมณธรรมตลอดทั้งคืน ไม่นอนเหมือนเดิม ในเวลาเช้าพออรุณขึ้น ท่านเข้าห้องนั่งอยู่ การที่พระเถระปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่า ปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ ๘ และเป็นการประพาสพรหมจรรย์ เพราะพระพุทธองค์ตรัสว่า อริยมรรคคือพรหมจรรย์^{๔๔}

ภิกษุทั้งหลายได้ไปหาท่านบอกว่า ถึงเวลาบิณฑบาตแล้ว ท่านก็ออกมาบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลายได้เห็นท่านมีน้ำตาไหลก็ให้ไปหาหมอ เพราะหมอเขาบวราณาไว้ หมอก็ส่งยาหยอดตามาให้ แต่ท่านก็ไม่ได้นอนหยอด ยังคงนั่งหยอดจากทางจมูก ยาจึงไม่ได้เข้าตา เมื่อโรคไม่หาย หมอจึงแปลกใจว่า ทำไมโรคไม่หาย ทั้ง ๆ ที่ยากี่มีสรรพคุณหยอดแค่ครั้งเดียวก็หายแล้ว หมอจึงถามพระเถระว่า ท่านนั่งหยอด หรือนอนหยอด พระเถระก็ไม่พูดอะไร ได้แต่นั่ง หมอจึงคิดว่า เราไปดูที่อยู่รู้เอง พอไปถึงก็เห็นแต่ที่จงกรมและที่นั่ง ไม่เห็นมีที่นอน จึงถามอีกว่า ท่านนอนหยอดหรือนั่งหยอด ท่านก็นิ่งอีก หมอจึงเรียนว่า ท่านขอรับ ท่านอย่าได้ทำอย่างนี้เลย ธรรมดาการบำเพ็ญสมณธรรม เมื่อร่างกายยังเป็นไปอยู่ก็อาจทำได้ ขอท่านจงนอนหยอดเถิดพระเถระ จึงให้หมอลับไปแล้วคิดพิจารณาองค์เดียวว่า จะทำอะไร ท่านคิดว่า จะเห็นแก่ตาหรือเห็นแก่พระพุทธศาสนาเพราะสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุดไม่มีใครจะกำหนดรู้ได้ ท่านเองก็ได้ตั้งจิตอธิษฐานไว้มิใช่หรือว่าจักไม่นอน จนตลอด ๓ เดือน สุดท้ายท่านก็ได้ขอยุติว่า ตาของท่านจะบอดหรือเสียหายก็ตามเถิดแต่ท่านจะยังคงไม่นอนหยอด เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาเอาไว้ วันต่อมาหมอก็ได้มาพบอีกแล้วถามว่า เป็นอย่างไร โรคหายหรือยัง

^{๔๓} พระอุปติสเถระ, **วิมุตติมรรค**, ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ โดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖.

^{๔๔} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ), **อริยสัจจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๘๗.

พระเถระได้ตอบว่า ยังคงมีอาการอยู่ หมอถามว่า ท่านนอนหยอดหรือนั่งหยอด ท่านก็นิ่งไม่ตอบ หมอจึงบอกว่าตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปท่านอย่าได้บอกว่า หมอคนนี้รักษาท่าน กระผมก็จะไม่รักษาท่านอีก พอหมอบอกเลิกรักษาแล้ว ท่านได้กลับสู่วิหารเหมือนเดิม คิดว่าหมอเขาเลิกรักษาแล้ว แต่ท่านอย่าได้นอนเลย เพราะจะทำให้เสียอิริยาบถที่ได้อธิษฐานไว้ เมื่อสอนตัวเองอย่างนี้แล้ว ท่านก็ได้เจริญสมณธรรม ตั้งแต่ปฐมยามจนถึงมัชฌิมยาม พอมัชฌิมยามผ่านไป ทั้งดวงตาทั้งกิเลส ก็แตกพร้อมกัน ไม่ก่อนไม่หลังกัน ท่านได้เป็นพระอรหันต์ ประเภทสุขขวิปัสสก

๔ พระจิตตคุตเถระ

พระจิตตคุตเถระ^{๔๕} ได้พำนักอาศัยอยู่ในถ้ำกุณทกะ ท่านเป็นพระเถระที่สำรวมอินทรีย์ มักน้อย สันโดษ แม้มีจิตรกรรมเกี่ยวกับเรื่องเสด็จออกบวชของพระพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์มีความสวยงามมาก แต่ท่านก็ไม่เคยได้เห็นหน้ามองเลย ต่อมาเมื่อมีภิกษุจำนวนมากพากันมาเที่ยวชมเสนาสนะ มองเห็นจิตรกรรมแล้ว ก็เรียนท่านว่า จิตรกรรมเป็นภาพที่น่าจับใจมาก พระเถระพูดว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ฉันอยู่ในถ้ำเกินกว่า ๖๐ ปีมาแล้ว ไม่ทราบดอกว่า มีจิตรกรรมหรือไม่มี อาศัยพวกเธอผู้มีตาจึงทราบเดี๋ยวนี้เอง” แม้แต่ต้นกาละทิงที่มีอยู่หน้าถ้ำ พระเถระก็ไม่เคยมองดูเลยแต่ครั้งเกสรร่วงลงพื้นดินตามลำดับปี ท่านจึงทราบว่ ต้นไม้นั้นมีดอกบานแล้วนอกจากนี้ พระเถระยังเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ ชอบอยู่องค์เดียว แม้ในครั้งที่พระราชา ได้ยินกิตติศัพท์ของท่านประสงค์ทรงถวายนมัสการ ทรงส่งราชบุรุษไปนิมนต์มาถึง ๓ ครั้ง ท่านก็ยังไม่มา จนกระทั่งพระราชาได้รับสั่งให้ผูกธนูของหญิงที่มีลูกอ่อนในบ้านนั้น รับสั่งว่าถ้าพระเถระไม่มาพวกทหารก็จะไม่ได้ตีนมเหมือนกัน

ต่อมาพระเถระเพราะความเอ็นดูต่อทหารทั้งหลาย ท่านจึงไปที่บ้านนั้นพอพระราชาทรงทราบ ก็ทรงให้นิมนต์ไปที่พระราชวัง เพื่อรับศีล ครั้นฉันเสร็จแล้วพระราชาก็ไม่มีโอกาสรับศีลก็ตรัสว่าพรุ่งนี้จักรับศีล พระเถระก็ได้กลับไปถ้ำ ตอนกลับพระราชาและพระราชินีได้ส่งกลับด้วย เมื่อทั้งสองพระองค์ได้ทรงนมัสการท่าน พระเถระได้ถวายพระพรว่า “ขอพระมหाराชา จงทรงพระเกษมสำราญเถิด” ท่านองนี้จนถึง ๗ วันพวกภิกษุสงฆ์ จึงถามท่าน ท่านก็บอกว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลายฉันไม่ได้ทำความกำหนดแยกว่า พระราชาหรือพระราชเทวี พอล่วงไปหนึ่งสัปดาห์พระราชาทรงดำริว่า “การที่พระเถระอยู่ ณ ที่นี้ เป็นความลำบาก” จึงทรงส่งพระเถระกลับคืน พระเถระพอไปถึงถ้ำใหญ่ที่อยู่ ท่านก็ได้ประกอบความเพียรด้วยการเดินจงกรมในตอนกลางคืน ในสมัยนั้นเป็นเวลาที่มีด ไม่มีไฟสำหรับส่องให้สว่าง เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นกาละทิง ได้เกิดความเลื่อมใส จึงได้ยื่นมือประทีปด้ามให้ท่านได้เดินจงกรมไปมา ในวันนั้นเอง เมื่อท่านได้เดินจงกรมอยู่ ก็มีภูฐานของท่านได้ปรากฏว่า

^{๔๕} พระพุทธโฆสะเถระ (รจนา), *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖ – ๕๗.

บริสุทธิ์ยิ่งนัก พระเถระดีใจว่า “วันนี้ทำไมหนอกัมมัญฐานของเรา จึงปรากฏชัดเสียเหลือเกิน แล้วทำ
 ญะให้สะท้อนสะท้อนกันไปทั้งลูก พอเจริญกัมมัญฐานด้วยการเดินจงกรม นั่งสมาธิ ไปถึงมัชฌิมา
 ทานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ด้วยอาสวกษณฺณ^{๔๖} ทำให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์นี้เหตุให้
 เกิดทุกข์ นี่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นี้ ทางให้ถึงความไม่เหลือแห่งทุกข์ ทำให้จิตหลุดพ้นจาก
 กามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชาสวะ

๕. พระโศณาเถรี

พระโศณาเถรี^{๔๗} ท่านมีบุตร ๑๐ คน เมื่อสามีและบุตรได้ออกบวชในพระพุทธศาสนา
 ทั้งหมด ในเวลานั้นท่านอยู่คนเดียว คิดว่า “พอละด้วยชีวิตของเรา ผู้พลัดพรากจากสามีและบุตร เป็นคน
 แก่ น่าสงสาร แม้เราก็จักไปยังอารามที่สามีเราไปถึง”^{๔๘} ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงไปหาพระภิกษุณี แล้ว
 ขอบวช ซึ่งพระภิกษุณีทั้งหลายก็บวชให้ตามประสงค์ เมื่อท่านได้บวชแล้วท่านระลึกอยู่เสมอว่า ท่านบวช
 ตอนแก่ ดังนั้น เมื่ออุปฐากพระภิกษุณีเถรีแล้ว ท่านจึงหลบลงบ่าเพียเพียรอยู่ ที่ห้องชั้นล่างตลอด
 ทั้งคืน เวลาเดินจงกรมท่านจะเอามือข้างหนึ่งโอบเส้า เพื่อกันมิให้ล้มหรือเดินชนอะไร เนื่องจากที่ห้อง
 ชั้นล่างนั้นมีดีมาก แล้วค่อยๆ เดินจงกรมเวียนรอบเส้านั้นพระภิกษุณีทั้งหลาย ต่างชมเชยความอดสาหัส
 ของท่าน^{๔๙} วันที่จะบรรลุอรหัตผลนั้น ท่านถูกไข้ให้ตม้น้ำร้อน ครั้นตม้น้ำใส่หม้อ และยกขึ้นตั้งบนเตา
 แล้ว ท่านก็นั่งสมาธิ เมื่อจิตสงบแล้ว ก็อาศัยความสงบนั้น เป็นพื้นฐานเจริญวิปัสสนาพิจารณาชั้น ๕
 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จนเห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทันใดนั้น
 ท่านก็เกิดความรู้แจ้ง เกิดวิปัสสนาญาณจนถึงโคตรภูญาณทำลายโคตรปุณฺณแล้วมาสู่โคตรของ
 พระอริยบุคคล^{๕๐} และได้บรรลุอรหัตตผลก่อนน้ำเดือด เมื่อภิกษุณีทั้งหลายกลับมาเรียกหาน้ำร้อน
 พระเถรีได้บันดาลให้น้ำร้อนด้วยเตโชธาตุ ภิกษุณีทั้งหลายต่างอัศจรรย์ใจ จึงพากันไปกราบทูล
 พระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสคานี้ว่า “แท้จริงบุคคลผู้ปรารถนาความเพียรอย่างหนัก มีชีวิตอยู่เพียง

^{๔๖} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ), อริยสัจจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘๖.

^{๔๗} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๒ - ๒๓๓/๔๘๒.

^{๔๘} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๒ - ๒๓๓/๔๘๖.

^{๔๙} บรรณจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๙.

^{๕๐} พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๑๑๑.

วันเดียว ก็ประเสริฐกว่าคนเกียจคร้าน และละทิ้งความเพียรมีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”^{๕๑} พระพุทธองค์ทรงยกย่องท่านในเอตทัคคะว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ปรารภความเพียร^{๕๒}

๔.๔ สรุป

ความเพียรกับหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม คือโพธิปักขิยธรรม ประกอบด้วย ๑. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบสติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ๒. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบสัมมัปปธาน ๔ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่องความเพียรชอบ ๓. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบอิทธิบาท ๔ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่อง ทางแห่งความสำเร็จ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ ๔. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบอินทรี ๕ และพละ ๕ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่องธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน เป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจ ให้ถึงความหลุดพ้น ๕. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบโพชฌงค์ ๗ เป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่ององค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์แห่งการรู้แจ้งธรรมตามความเป็นจริง ๖. หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมแบบอริยมรรคเป็นหลักปฏิบัติที่เน้นเรื่องทางอันประเสริฐทางของพระอริยะ

หลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมมี ๗ หมวด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรี ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมรรค ๘ ซึ่งแต่ละองค์ธรรมจะปฏิบัติกรพร้อมกันบ้างไม่พร้อมกันบ้าง และมีอารมณ์ที่เหมือนกันบ้าง แตกต่างกันบ้าง แต่ในขณะบรรลุธรรมจะปฏิบัติกรพร้อมกัน และมีนิพพานเป็นอารมณ์เหมือนกัน ส่วนตัวอย่างความเพียรกับการบรรลุธรรมของบุคคลในสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะความเพียรของพระพุทธเจ้าในการทำให้อื่นเข้าถึงธรรมนี้ถือว่าต้องใช้ความพยายามอดสาหะอย่างมากดังจะเห็นได้ในคราวที่พระพุทธเจ้า ทรงโปรดชฎิลอุรุเวลกัสสปะ พร้อมทั้งบริวาร พระองค์ต้องต่อสู้กับมานะทิฐิของชฎิลเจ้าลัทธินี้เป็นอันมาก และความเพียรของพระปัจเจกพุทธเจ้าและ พระอรหันตสาวก ดังที่ยกตัวอย่างในงานวิจัยนี้ ได้แก่ พระอนนทเถระ, พระมหาปันถกเถระ, พระจิกขุपालเถระ, พระจิตตคุตตเถระ, พระโสณเถรี ล้วนแต่มีความมุ่งมั่นในการทำ ความเพียร จนได้บรรลุอรหัตผล

^{๕๑} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๙/๔๘๖.

^{๕๒} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๑/๓๐.